

Har svensk stålindustri någon framtid?

LARS NABSETH

Sverige har jämsides med USA den högsta stålkonsumtionen per capita i världen. Den ökade produktionen under efterkrigstiden har emellertid inte motsvarats av en liknande utveckling i fråga om lönsamheten. Jernkontorets strukturutredning har på basis av två enkäter om företagens produktionsplaner fram till 1975 beräknat att produktionen volymmässigt ökar med knappt 5 procent om året

Omedelbart efter det sista världskriget tillsattes ett flertal statliga branschutredningar bl a inom möbel-, byggnadsmaterial- och försäkringsbranscherna med syfte att undersöka om strukturen inom de aktuella branscherna svarade mot de produktionsbehov och effektivitetskrav som kunde ställas. Inom Industriens Utredningsinstitut (IUI) utfördes då också ett flertal branschstudier bl a inom textilindustrin, skoindustrin och bryggeriindustrin. De antydda utredningarna ledde, som visades i en SNS-undersökning för några år sedan, inte till några påtagliga resultat i strukturrationaliserande riktning och bl a nuvarande professorn Ulf af Trolle kritiserade flera av dessa studier i en artikel med den slående titeln "Rationalisera strukturen på strukturrationaliserarna".

Under 60-talet har vi fått en förnyad debatt om strukturproblemen inom industrin som lett till ett flertal utredningar. Inom IUI är det utredningsarbetet till de statliga långtidsutredningarna som motiverat en ökad satsning på branschundersökningar och som till en del också bekostats med stöd från staten. Dessa utredningar har närmast till syfte att skapa ett bättre

underlag för en bedömning av olika branschers utvecklingsmöjligheter på lång sikt, då det enkätmaterial från företagen som insamlas till långtidsutredningarna endast omspannar och knappast heller kan omspanna mera än en femårsperiod. Man har här utfört, eller har på gång, utredningar inom verkstads-, varvs-, skogs-, järn- och kemiområdena. Industridepartementet har bl a tagit upp textil- och konfektionsindustriernas problem, där institutet utför visst delarbete. Inom koncentrationsutredningens ram har också utförts intensivstudier av vissa industribranscher, bl a läkemedelsindustrin.

Även inom olika branschorganisationer har strukturproblemen kommit att beaktas allt mer, i flera fall som följd av försämrad lönsamhet, och till skillnad mot inom institutet är man här naturligen mera intresserad av vilka konkreta åtgärder som kan vidtagas för att förbättra effektiviteten och konkurrenskraften inom branschen ifråga. Dylika undersökningar har sålunda startats inom verkstads-, järn- och stål- samt skogsindustrierna. Nyligen har järn- och stålindustrin publicerat en dylik studie med titeln "Svensk stålindustri inför 1970-talet". Studien

har utförts av Jernkontorets strukturkommitté. Den undersökning med titeln "Utvecklingstendenser för svensk stålindustri", författad av professor Erik Ruist, som IUI gav ut 1966, har utgjort ett av underlagen för kommitténs arbete.

I Jernkontorets undersökning har man vid en jämförelse med de tidigare statliga utredningarna verkligen beaktat Trolles tidigare återgivna tes om att rationalisera strukturen på dem som strukturutredare. Denna undersökning har tillkommit genom insatser från ett stort antal inom branschen verksamma personer i kombination med till Jernkontoret knutna ekonomer och statistiker. Resultatet har blivit en omfattande och i vissa avseenden teknisk utredning som emellertid samtidigt även för den icke bransch-kunnige utgör en fascinerande läsning och som för många i branschen måste vara en guldgruva att hämta kunskap ur. Inte minst gäller detta för det omfattande bilagematerial som redovisas.

Järn- och stålindustrin har alltid utgjort ett centralt inslag i den svenska industrin. Våra järnmalmstillgångar bidrog till att denna industrigren tidigt utvecklades i vårt land. År 1967 sysselsattes ca 50 000 personer inom industrin ifråga, vilket motsvarade 5 procent av antalet anställda inom industrin. Kapitalstockens värde i procent av det totala kapitalet inom industrin var dock avsevärt större, vilket anger att järn- och stålindustrin är en relativt sett mycket kapitalintensiv bransch.

Under efterkrigstiden har stålindustrin vo-lymmässigt sett visat en mycket snabb expansion. Stålproduktionen har sålunda stigit med ca 8 procent om året under perioden 1950—66, vilket är mera än genomsnittet för hela industrin. Denna snabba tillväxt har möjliggjorts bl a genom en snabbt ökande stålförbrukning i vårt land — vi har nu jämstides med USA den högsta stålkonsumtionen per capita i världen. Verkstadsindustrins starka expansion och stora betydelse i vår industri har inverkat gynnsamt på stålförbrukningen. Den snabba ökningen av stålproduktionen hade emellertid inte varit möjlig om man inte både hade kunnat öka sin andel av hemmamarknadsleveranserna och kunnat förbättra sin situation på exportmarknaderna. Stålexporten har ökat med i genomsnitt hela 12 procent per år under perioden 1950—68, vilket lett till en klar ökning av stålexportens andel av vår totala export.

Produktionsexpansionen har emellertid inte motsvarats av en liknande utveckling ifråga om lönsamheten. Särskilt under 60-talet har det skett en fortgående lönsamhetsförsämring, förorsakad framför allt av internationella pris-sänkningar på järn- och stålprodukter. Prissänkningarna har särskilt drabbat handelsjärnet och kommitténs arbete har därför koncentrerats till detta tillverkningsområde. Denna prisutveckling förklaras i utredningen av en alltför snabb utbyggnad av produktionskapaciteten i världen i förhållande till efterfrågeökningen.

Ökning 1955—67 av

	Kapacitet		Produktion		Konsumtion	
	milj ton götstål	%	milj ton götstål	%	milj ton götståls- vikt	%
USA	43	36	9	8	24	23
Sovjet	57	126	57	126	54	124
CECA	57	104	37	71	28	67
Japan	58	613	53	561	44	603
Storbritannien	11	53	4	21	3	14
Östblocket (exkl Sovjet)	19	139	19	138	24	153
Sverige	3,2	152	2,6	122	1,8	62
Övr "mindre exportörer" ¹⁾	17	153	14	126	12	89
Övr i-länder ²⁾	7	332	5	233	8	149
U-länder	19	398	14	266	18	119
Totalt (exkl Komm-Kina)	292	104	214	80	214	81

¹⁾ Australien, Österrike, Kanada, Norge, Sydafrika, Jugoslavien

²⁾ Nya Zeeland, Danmark, Finland, Grekland, Irland, Portugal, Spanien, Schweiz, Turkiet

Som framgår av omstående från utredningen hämtade tabell har konsumtionsökningen uppgått till i genomsnitt ca 5 procent om året men kapacitetsutbyggnaden har gått snabbare, vartill inte minst utvecklingen i Japan bidragit.

• Pressade konjunkturer

Lönsamhetsförsämringen har inte enbart drabbat den svenska stålindustrin utan i än högre grad industrin i andra länder exempelvis inom EEC-området. Den snabba produktivitetstegringen i den svenska industrin har i någon mån kompenserat för prisökningarna. Under nästan hela den tid Jernkontorets strukturkommitté arbetat har konjunkturen för branschen varit mycket pressade. Under det sista året har det emellertid inträffat en konjunkturuppgång, vilken tydligen genom sin styrka överraskat de flesta i och också utanför branschen. Kommittén tror emellertid att denna uppgång är en kortsiktig företeelse. Detta är kanske sannolikt men en läsning av utredningens internationella bedömningar ger onekligen en läsare intrycket att utbudselasticiteten i världens stålindustri skulle vara större än som svarar mot de prisstegringar på olika stålprodukter som inregistrerats det senaste halvåret.

Den redovisade tabellen över kapacitets- och konsumtionsutvecklingen inom stålområdet i världen kan för den oinvigde lätt ge en något för ogynnsam bild av läget, då delar av den tillgängliga och redovisade kapaciteten för att få täckning för sina rörliga kostnader kanske endast är tillgänglig vid inte oväsentligt/högre priser än de som varit rådande de senaste åren. Motsvarande förhållanden finns inom andra branscher, exempelvis verkstadsindustrin där Jan Wallander i en IUI-undersökning för ett antal år sedan visade, att många företag har ett antal gamla maskiner stående i en bakre linje som kan komma till användning vid utpräglade högkonjunkturlägen.

När IUI år 1964 frågade järnverken om deras produktionsplaner för perioden 1963—70 angavs en förväntad ökning om hela 9 procent om året. Dessa uppgifter angavs emellertid under ett utpräglat högkonjunkturår och IUI:s egen kalkyl angav en volymökning om ca 7 procent om året mellan 1965—70. Vid revideringen av långtidsutredningen under 1968 hade järnverken de från volymsynpunkt mycket sva-

ga åren 66 och 67 bakom sig varför den troliga produktionsökningen för hela perioden 1965—70 nedreviderades till ca 5,5 procents tillväxt per år. Denna tillväxttakt ligger också i linje med den som Erik Ruist bedömde som möjlig under slutet av 60-talet och början av 70-talet med en inte obetydligt snabbare expansion för specialstål än för handelsstål.

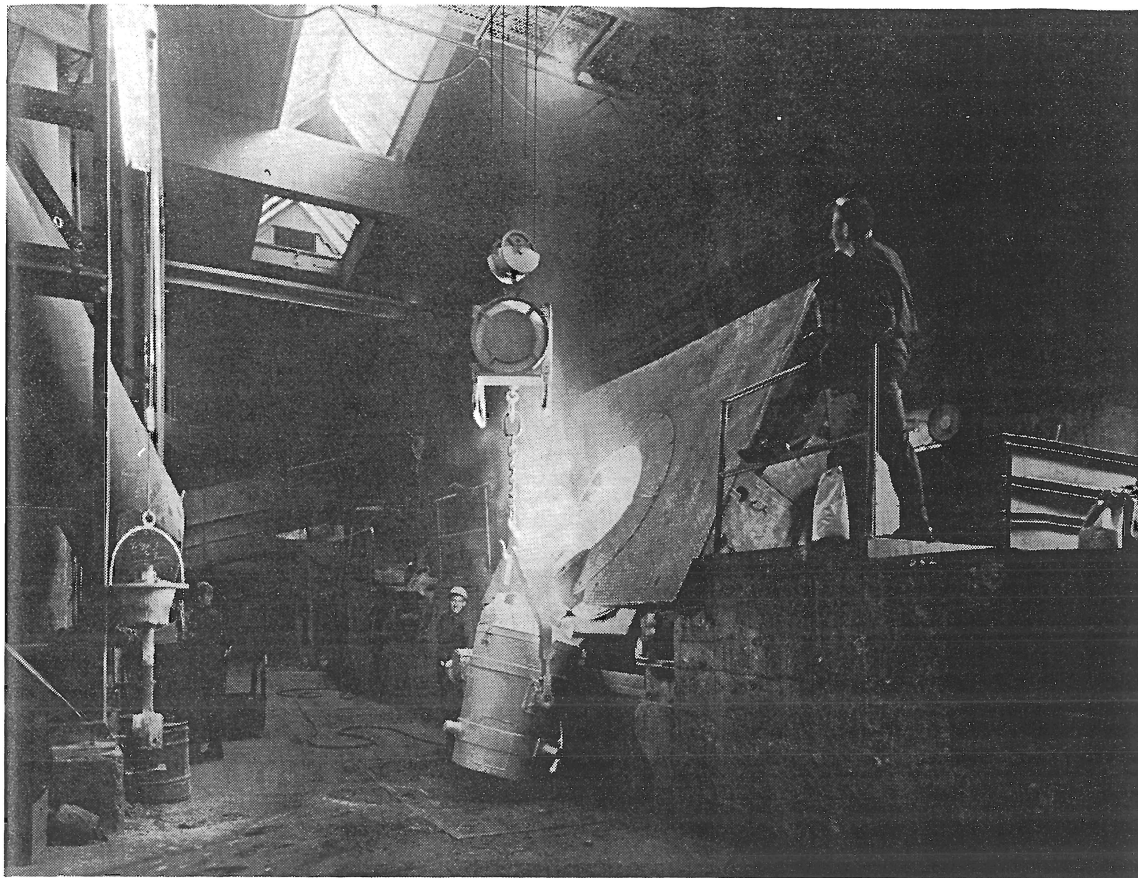
• Två enkäter

Jernkontorets strukturkommitté har låtit utföra två enkäter hos företagen rörande deras produktionsplaner för perioden fram till 1975. Båda utfördes under det besvärliga konjunkturåret 1967. Planerna ligger i båda fallen klart under de produktionsplaner för åren 1970 och 1975 som angavs i institutets enkät 1964. Optimismen inom branschen vid det tillfället var tydligen betydande. Volyymmässigt innebär de planer som angivits till strukturkommittén endast en produktionsökning om knappt 5 procent om året fram till 1975, vilket alltså är klart mindre än tidigare under efterkrigstiden.

Men tidigare har utvecklingen ifråga om de två huvudkvaliteterna handelsstål och specialstål varit ungefär likartad. Specialstålets andel i hela götstålsproduktionen har i genomsnitt legat kring 25 procent. För det kommande decenniet förutser emellertid planerna i linje med Ruists tidigare bedömningar en klart snabbare tillväxt för specialstålet så att andelen 1975 överstiger 30 procent. Räknat i förädlingsvärde inom stålindustrin och till fasta priser blir då produktionsstegringen ca 7 procent om året eller endast obetydligt mindre än som gällt tidigare under efterkrigstiden.

Man kan onekligen tycka att de till strukturkommittén avgivna planerna ändå tyder på en betydande optimism och framtidstro inom svensk järn- och stålindustri både vid en jämförelse med tidigare bedömningar och vid ett beaktande av de dåliga konjunkturer som rådde då planerna angavs. På grundval av de framlagda produktionsplanerna som strukturkommittén också tagit som prognoser har man i ett stimulerande kapitel försökt bedöma åtgången av olika produktionsfaktorer, utvecklingen av importen och exporten av olika järn- och stålprodukter samt också lönsamhetsutvecklingen för handelsstålltillverkningen.

Vad gäller kalkylerna för lönsamhetsutveck-

Järn- och stålindustrin har alltid utgjort ett centralt inslag i den svenska industrin. År 1967 sysselsattes ca 50 000 personer inom industrin ifråga, vilket motsvarade 5 procent av antalet anställda inom hela industrin.

lingen skulle dessa enligt utredningen i "normal-fallet" indikera en fortsatt lönsamhetsförsämring för handelsståltillverkningen, om lönsamheten mäts som förhållandet mellan kapitalersättning och kapitalinsats. De angivna produktionsplanerna verkar mot denna bakgrund ekonomiskt tveksamma. Professor Erik Lundberg skrev för några år sedan att då det gäller att mäta kapital råder kapital förvirring. När det gäller tolkningen av strukturkommitténs lönsamhetsbegrepp och kalkyler råder det i varje fall för undertecknad och trots betydande tankemöda betydande förvirring möjligen på en högre nivå än före studiet av undersökningen.

Till att börja med uppkommer viss oklarhet vid bedömningen redan av det i utredningen påtalade förhållandet att den historiska lönsamhetsutvecklingen avser både handels- och specialstål, medan framtidskalkylerna endast gäller för handelsjärnverk. Vidare har utredningen vid framtidsbedömningen men inte

vid den historiska kalkylen utgått från en inom institutet av docent Yngve Åberg utarbetad metod för kapitalvolymmätningar och en därpå grundad uppskattning av en sk produktionsfunktion för hela stålindustrin. Det är av största vikt för analysresultaten att man noga håller i minnet alla de speciella antaganden som dessa produktionsfunktionsberäkningar grundar sig på.

Det hade behövts en mera inträngande diskussion av hur dessa antaganden påverkar resultaten än som utförts i utredningen. Det är en i många avseenden intressant metod Åberg utvecklat, men översättningen från begreppet kapitalersättning per kapitalinsats till det för branscher och företagen mera intressanta måttet kapitalersättning per investerad krona är avsevärt mera komplicerad än utredningen låtit framskymta. Här är inte platsen att mera i detalj gå in på alla de problem som uppkommer, men några kan nämnas:

- Mätningen av kapitalinkomsterna från in-

dustristatistiken kan väntas ge systematiska fel i uppskattningen av kapitalinsatsernas utveckling.

- Åbergs kapitalbegrepp tar hänsyn till förändringen i kapacitetsutnyttjandet på det viset att sänkt kapacitetsutnyttjande med åtföljande lägre kapitalinkomster via en konstant omvandlingsränta mäts som minskad insats av kapital, medan höjt kapacitetsutnyttjande exempelvis genom ökad skiftgång med högre kapitalinkomster mäts som ökad kapitalinsats. Om kapitalföremålen huvudsakligen tidsförslits kan därigenom den effekten uppkomma att lönsamheten per kapitalinsats sjunker samtidigt som lönsamheten per investerad krona stiger.

- Vid mätning av lönsamheten per investerad krona måste hänsyn också tas till prisutvecklingen på kapitalföremål för vilka, som kommittén framhåller, det visserligen är svårt att göra prisberäkningar men där man helt underlåtit att göra några bedömningar.

• Lönsamhet på nyinvestering

Enligt undertecknad hade en alternativ och kanske intressantare metod för att göra lönsamhetsbedömningarna varit att enbart utgå från en marginalkalkyl. Vilken är lönsamheten på nyinvesteringar i järn- och stålindustrin med den rådande kapitalstrukturen hade då varit den intressanta frågan. På grundval av allt det material kommittén samlat in borde det varit möjligt att göra en eller flera kalkyler över lönsamheten på de nyinvesteringar både ifråga om handelsjärn och specialstål som behövs för att en produktionsökning om 7 procent skall uppkomma. En väsentlig slutsats som kommittén kommit till är därvid att det inte behövs byggas något nytt järnverk i vårt land fram till 1975.

Redan på grundval av de sifferuppgifter som nu finns i utredningen kan en enkel marginalkalkyl göras. Investeringsbehovet uppskattas till 650 milj kronor per år fram till 1975, vilket för övrigt endast är 5 procent av det kapitalvärde om 12 300 miljoner som fanns inom järn- och stålindustrin 1968. Enligt kommitténs sammanfattning kan både produktionen stiga och arbetskraftens produktivitet höjas med ca 7 procent om året vid den angivna kapitalinsatsen. Räknat på oförändrat 50 000 sysselsatta inom branschen motsvarar detta en årlig besparing om 3 500 man. Räknat på en genomsnitt-

lig årskostnad för perioden om 30 000 kronor per man innebär detta en besparing om 100 miljoner kr om året för varje 650 miljoner kronors investering. Pay-off-tiden är med andra ord mellan 6 à 7 år.

Vid en genomsnittlig användningstid på kapitalföremålen om 20 år blir internräntan ca 15 procent. Beräkningen måste justeras med hänsyn till att det inte bara är fråga om en substitutionskalkyl utan också en produktionsökning, vilket bör höja internräntan samtidigt som det också kan finnas en viss "Horndalseffekt" med innebörd att arbetsproduktiviteten stiger oberoende av investeringarna, vilket sänker internräntan på investeringarna. Likafullt antyder redan denna enkla kalkyl att de företagsplaner strukturkommittén fått in verkar betydligt mera ekonomiskt sunda än vad kommitténs lönsamhetsberäkningar vid en första granskning ger anledning förmoda.

Om hänsyn också tas till de möjligheter till ökad lönsamhet inom järn- och stålindustrin som kommittén föreslår blir intrycket av att fortsatta betydande investeringar inom järn- och stålindustrin från samhällsekonomisk synpunkt är klart motiverade än mera påtagligt. Denna slutsats gäller då oberoende av om den nuvarande prisnivån kommer att bestå någon längre tid.

För lekmannen är det också en lättnad att finna att bl a de sk ministälverken tydligen upplevt en renässans under senare år. Stordriftsfördelarna inom stältillverkningen har tydligen stundom överbetonats i debatten. För handelsjärntillverkningen blir det även i framtiden svårt att tala om några internationellt stora enheter i vårt land. I fråga om specialstål är emellertid våra enheter även internationellt sett betydande. En kanske förbisedd poäng med en strukturkommitté av den här diskuterade typen är att själva arbetet inom kommittén kan ha lett till idéer om produktbyten, samarbetsprojekt etc som verkar lönsamhetsbefrämjande.

Svaret på den i rubriken ställda frågan om stålindustrin har någon framtid i vårt land måste efter en läsning av Jernkontorets innehållsrika utredning bli att branschen ifråga även i fortsättningen kommer att utgöra ett viktigt inslag i vår industriella struktur. Om den relativt sett kan väntas öka eller minska i betydelse är ett problem som närmare skall behandlas i 1970 års långtidsutredning.